

Poznámka k jednomu tématu

/Mukařovského úvahy o literárních druzích/

Miroslav Procházka

Jak známo, český strukturalismus nenabídl nějakou systematickou a ucelenou teorii literárních druhů. Drobné zmínky najdeme u Mukařovského /např. ve studii O jazyce básnickém/, u Vodičky /Literární historie.../, i u Veltruského v závěrečné partii jeho práce Drama jako básnické dílo. U Mukařovského i Veltruského - v publikovaných statích - byla existence klasického trojdělení /a troj-jedinosti/ přijímána bez komentáře. Veltruský dokonce věnoval svou práci prokázání básnické platnosti dramatu.

Je tedy zajímavé zjištění, že Mukařovský věnoval několik semestrů výkladům o básnických druzích, speciálně o lyrice a epice. O dramatu pojednal jen v souvislosti s celkovým řešením básnických druhů. Mukařovského výklad je založen především na analýze nejrůznějších teorií druhů, počínaje Aristotelem a konče německými teoriemi /Hirt, Petersen ad./ a ruskými formalisty. Druhy jsou prezentovány v klasické trojitosti, i když Mukařovský upozorňuje na možnost rozšíření, jež je dána básnictvím didaktickým. Mukařovský polemizuje s dvěma krajnostmi: pojmáním druhu jako neměnné, nadhistorické kategorie, a popíráním druhu /Croce/. Upozorňuje také, že v některých dobách /např. současnost/ je oslabeno druhové cítění; to ovšem neznamená, že bychom se měli vzdát interpretace druhů a formulování druhové

teorie. Druh však nelze "staticky definovat, protože se stále mění. Není to soubor znaků, ale fenomenologická realita, existující ve vědomí čtoucího kolektiva. Znaky to jsou symptomy této fenomenologické reality". Nelze provést logickou a pevnou klasifikaci druhů. Mukařovský pak navrhuje terminologické rozlišení: lyrika, epika a drama mají jiný ráz než ostatní pojmy druhové a měli bychom v tomto případě hovořit spíš o kategoriích. Ty ovšem mají zdání absolutnosti. Mukařovský říká, že "je třeba brát s rezervou pokusy o apriorně nutnou a konstantní definici oněch tří kategorií. Taková definice spočívá na předpokladech, že hranice mezi kategoriemi jsou neproměnné a že podstata každé kategorie je apriorně trvalá". Nicméně Mukařovský nepokládá takové pokusy za zbytečné nebo nemožné. Sám chce dojít k určitému rozdělení. Ale je třeba si uvědomit, že každý krok do apriority historicky neproměnné je riskantní".

Vedle kategorií pak pojem druh /óda, novela, román atd./ označuje historické reality; je historicky proměnlivý. Kategorie lze definovat jen ve vzájemném vztahu. Dělení musí vyjít z básnictví samého a to ne pouze na základě indukce, ale především dedukce. Otázku básnických kategorií je třeba posuzovat jinak než druhů.

Mukařovský upozorňuje, že by své dělení chtěl nejraději provést na základě jazyka. Nicméně vymezení podle tohoto kritéria - jež se mu podařilo u lyriky /ta je vymezena jako básnictví homonymní a synonymní/ - je obtížné jinde, jelikož ještě nejsou dostatečně probádány dialog a monolog.

Chce se tedy prozatím pokusit o rozdělení na základě tématu - tématu pojatého jako význam. Mukařovský zakládá svou teorii na hodnotícím postoji subjektu. Tři body, od nichž hodnocení vychází, jsou: básnický subjekt, osoby díla, vnímatel /publikum/ - a odtud pak subjekt tvořící, fiktivní a vnímající. Je třeba mít na paměti, že tento subjekt je pouhý noetický předpoklad. "Je to vůle, záměr, který se projevuje ve struktuře díla a o jeho existenci se dovídáme pouze z působení tohoto díla." V básnictví je věcný vztah uvolněn. Ne tak, že by pouto se skutečností bylo přerušeno. Ale uvolněno je poukazování k určité skutečnosti /proto symboličnost díla/. Tímto uvolněním vznikne mezi tématem a skutečností místo, mezera. "Není-li jisté téma už předurčeno skutečností, vzniká otázka po té vůli, po tom chtění, kterým bylo téma s jistou skutečností spjato, ba kterým bylo vytvořeno /neboť téma muselo být vytvořeno, není-li ani samo skutečností, ani s určitou skutečností jako její produkt spjato/. Místo, které mezi skutečností a tématem vzniklo, je tedy zaplněno chtěním, řekněme opatrněji záměrem."

Subjekt - to je pramen záměrnosti /ne psychologického chtění/, jež se projevuje uvnitř díla. Projev osobnosti znamená, že "bude zdůrazněna záměrnost ve stavbě tématu, v jeho vnitřní organizaci, záměrnost, která existuje při každém jazykovém projevu...., ale zde bude zvlášť zdůrazněna, odhalena. Jinými slovy: bude položen zvláštní důraz na to, čím se téma odlišuje od skutečností, která se v něm odráží..." Mukařovský se pak snaží ukázat, jak se lyrika, epika a drama liší podle toho, který subjekt je dán jako střed, jako ohnisko hodnocení. To je sledováno

z hlediska mimoestetických hodnot obsažených v díle.

Dále Mukařovský nabízí několik způsobů rozlišení podle zorného úhlu, z něhož je problém nahlížen: ať už podle sukcesivnosti či simultánnosti hodnot, gramatické modality, podle časového a prostorového uspořádání, přítomnosti a nepřítomnosti posluchače, jeho aktivity či pasivity atd. Ucelené pojednání o básnických druzích /či podle Mukařovského kategoriích/ je úvodem k odděleným pojednáním lyriky a epiky. Oba druhy se pak Mukařovský snaží charakterizovat jak na základě tématu, tak jazyka.

Co považují za největší problém Mukařovského teorie básnických druhů? Především to, že neřeší otázku na čem je založena sounáležitost, úzká spojitost a kompaktnost trojdělení lyrika-epika-drama. Z jeho pojetí vyplývá, že tuto jednotu považuje za evidentní fakt; soustřeďuje se tedy především na to, co jednotlivé druhy rozlišuje. Ale i u něj - v jiné souvislosti než v přímém pojednání - najdeme pochybnosti, i když důsledky z toho plynoucí nejsou rozvedeny. Tak např. připouští to, že v jistých obdobích nebyla ona trojitost považována za zcela evidentní /básnictví didaktické, alegorické atp./. Nejzřetelněji je však problém vidět v případě dramatu. Mukařovský začal přednášet o básnických druzích koncem dvacátých let, přednášky o lyrice a epice se konaly v letech 1931-32. V r.1931 vychází kniha Mukařovského učitele O.Zicha Estetika dramatického umění. Této knize věnoval Mukařovský rozsáhlou recenzi. A v této knize najdeme radikální postoj k dramatu: drama vlastně není považováno za básnické dílo. Jisté ozvěny Zichova postoje najdeme i v některých Mukařovského před-

náškách. Např. v přednášce o epice říká, že teprve divadelní předvádění je vlastním dramatem, nikoli pouze text. Nebo říká, že drama se odlišuje celou svou technikou, takže je vlastně uměním samostatným. Zajímavé je, že už v první přednášce na téma druhů /tedy podle jeho datace r.1929/ Mukařovský tvrdí, že "drama je umění samostatné, při jehož estetickém rozboru je třeba vycházet z konkrétní scénické realizace". Avšak i přes tyto postoje je drama - při řešení problému druhů - pojednáváno v klasickém trojdělení a v jednotě všech tří druhů. /Podobný postoj jako Mukařovský zaujímal o řadu let později J. Veltruský; v kritickém postoji k Zichovi se snažil nalézt argumenty pro to, aby každé drama mohlo být pojímáno jako umělecké dílo literární. / Nicméně torzovitost literárních prostředků dramatu i jeho zaměření na představení /hybridnost textu/ atd. - to otázku příslušnosti dramatu do literatury, ale především jeho postavení jako členu a neodlučné součásti klasického druhového trojdělení značně problematizuje.